

PHILIPPE DÔME

Egy vallon Párizsban

A Magyar Műhely előzményeiről és a körülötte történt dolgokról

*Jó napot kívánok!*¹

Sajnos az *igen, nem, szervusz, barack, műhely, bor, köszönöm* szavakkal együtt ez minden, amit tudok magyarul.² Ezt a tényt - amelyre még visszatérek - közölnöm kellett, s bocsánatot kell kérnem érte, mert tudjuk, hogy a semminél több még nem elegendő. De remélem: tudatlanságom nem zárja ki azt a lehetőséget, hogy Magyarországnak életem folyására gyakorolt hatásáról beszámoljak.

Hetven éve fertőződtem meg az irodalmi hivatás végzetes vírusával, amely azután soha véget nem érő, sziszifuszi küzdelem: a tétovázás, a belső analízis, a kezdés és újakezdés kiindulópontja lett. Az most nem lényeges, hogy ez a hivatástudat milyen eredmények eléréséhez vezetett, s milyen csalódásokat okozott; annyi bizonyos, hogy (tizenöt évvel később) tartósan - a mai napig tartóan - összekapcsolt Magyarországgal.

Remélem, hogy ez a kulturális kaland, a maga váratlan fordulataival, számot tarthat az önök érdeklődésére.

Az ennyire személyes bevezetőből persze egyenesen következik a szubjektív, impresszionista jellegű tanúságtétel: a mindennapok története (kis t-vel), az elmosódó részletekkel, vakfoltokkal teli élethelyzetek bemutatása, amely azonban mégiscsak a nagy Történet (a 20. század második fele) része. (Nagy t-vel, mint tűzoltóbalta, ahogyan Georges Perec³ mondaná.)

Talán a Magyar Műhely alapító gárdájának dicséretével kellett volna kezdenem, hiszen a folyóirat most ünnepli alapításának 50. évfordulóját. A Papp Tibor - Nagy Pál alkotta párról beszélek (akikből Nyugaton Tibor Papp és Paul Nagy lett), erről az egyneműek között az irodalom jegyében kötetett házasságról. Őket 53 éve ismerem, sok hősie helytállás részesei voltunk együtt, mindegyikünk a maga adottságaival: gyökereivel, komplexusaival is viaskodva. Meg vagyok győződve, hogy önök is nagyra értékeli teljesítményüket, amelyet ráadásul idegenben értek el.

De nem lehet újra és újra *újakezdeni*, kezdjük tehát a legelején: Papp Tibor és én 1958-ban találkoztunk a Liège-i Egyetem irodalmi körében. Tibor - ekkoriban mérnökhallgató -; ő volt (és marad mindétíglén) az egyetlen keleti barbár, aki bemerészkedett a honi nyelvnek és kultúrájának ebbe a fellegvárába, s mint

1 Az eredeti francia nyelvű szövegben is magyarul. [Minden jegyzet a fordítótól származik.]

2 A kurzív kifejezések az eredeti francia nyelvű szövegben is magyarul.

3 Francia avantgárd író (1936-1982).

az irodalom szenvedélyes híve – mit sem törődve a francia nyelv buktatóival – szemérmetlenül hozzá is szólt. Jól emlékszem, hogy ez a határokat semmibe vevő bravúr, amely később is jellemző lesz Tiborra, milyen mély hatást tett ránk.

Az 1956-os forradalom – amelyet mi akkoriban „magyarországi események”-nek tituláltunk – Magyarországra, erre a szovjet „ellenség” által megszállt és elnyomott kis országra terelte az egész világ figyelmét. A nyugati átlagember persze jóformán semmit nem tudott erről az országról, legfeljebb néhány felszínes, de jellemző közhely volt a fejében, amelyeket most (vigyázat! fogózkodjanak meg!) összefoglalok. A magyarok elnémetesedett szlávok, akik a hunoktól és a cigányoktól származnak; a kereszténységnek köszönhető, hogy békés emberekké váltak és letelepedtek a katalaunumi (vagyis Châlons-sur-Marne-i) vereség után. A latin *Hungari* szóból ered a francia *ogre* (vagyis emberevő óriás) szó, amely kielégíthetetlen kegyetlenségükre utal. Ők találták fel a gulyást, a tokajit és a paprikát. Híres embereik: egy hidegretett bíboros-hercegprímás, néhány tehetséges zenész, valamint olyan ismert futballisták, mint Poussykat és Coccyx.

1956-ban a nyugati polgárok nem tudták, hogy rettegenek-e ezektől a kommunizmus elől ezerszámra menekülő fiataloktól, akik úgy törtek ránk, mint őseik hordái. Nem voltam szemtanúja érkezésüknek, azt azonban tudom, hogy nem lóháton érkeztek, és elemi szükségük volt arra, hogy a nyugati demokratikus országok befogadják őket. Azt is tudtuk persze, hogy nagyjából ugyanebben az időben a Szovjetunió a világ egyetlen igazán demokratikus országaként próbálta magát bemutatni az 1958-as brüsszeli világkiállításon...

Hirtelen támadt ötletem: tudják-e egyáltalán kedves nyugati barátaim, hol van a térképen Magyarország? Vajon európaiak-e a magyarok? (Válaszoljon igen-nel vagy nem-mel, vagy mondja: persze, persze...)

Végül még egy kérdés: miért hívjuk mi őket „Hongrois”-nak, amikor saját magukat „magyar”-nak nevezik? S miért teszik az előnevet a név után (mint a mi lelkiismeretes hivatalnokaink)? (A keresztnévet teszik a név után!) Ezek azok a részletek amelyeket Magyarországgal ismerkedve tanultam meg; ez a fajta ismerkedés (amely a mai napig tart): fárasztó kulturális konfrontálódás; azután (még mindig Liège-ben): az *igazi* gulyás és a töltött káposzta felfedezése, mérhetetlen mennyiségű fehérborral megöntözve.

1960: Nagy Pál (bejegyzett márka) és felesége, Emilienne, echte párizsi francia, meglátogattak bennünket Liège-ben. Éppen a Dialogue című (természetesen irodalmi) folyóirat alapítására készültünk, Papp Tibor, Francis Edeline, Yves Lebon, Pierre Roller, Marjorie és én (Marjorie germanisztikát tanult az egyetemen, én francia irodalmat). Az első számtól kezdve kidolgoztunk Tiborral egy módszert versek adaptációjára (magyarból franciára), konkrétan Pilinszky János a *Francia fogoly* című versét fordítottuk, a verstani-filológiai átköltés módszerével, amit a *d'atelier-féle átírás* módszerének neveztünk el.

1968-ban Londonból – ahol egy ideig francia és spanyol nyelvet tanítottam – átköltöztem Párizsba, amelyet (naivul) irodalmi ambícióim kibontakozása ideális helyszínének tekintettem. Magyar barátaimhoz jöttem, csak őket ismertem ugyanis ebben a városban. Így lettem jámbor szökevény igazi menekültek között; a Magyar Műhely szerkesztőségében laktam a Pré-Saint-Gervais utcában, Párizs 20. kerületében. Rokonszenves anarchia uralkodott ebben a szerény lakásban, ahol sok Keleti Barbár megfordult, mindazok, akiknek ezekben a hidegháborús években sikerült a vasfüggönyt átlépniük, azzal a feltétellel, hogy – mivel vendéglátóik is ezt akarják – mielőbb visszatérjenek hón szeretett hazájukba. Ekkor fedezte fel jónéhány (lelépéssel kacérkodó) magyar azt a keserű érzést, hogy a Nyugat cserbenhagyja őket, s kiszolgáltatja az országot a szovjet totalitárius rendszernek.

Kezdetben nehezen értettem meg őket (pedig gyerekként én is átéltem a háborút); semmiképpen nem éreztem magam felelősnek a Történelem (nagy t-vel, mint tűzoltóbalta) váratlan fordulataiért, azért, mert a Szovjetunió több független európai államot megszállt. Később megértettem szenvedéstörténetüket, megváltozott a véleményem: szolidárisnak éreztem magam, s elítéltem az elnyomás minden formáját.

Amikor megérkeztem Párizsba, a Magyar Műhely már évek óta létezett. Nem bábáskodtam tehát lét-rejőtte körül, annál kevésbé, mivel a Műhely - száműzetésben született - *magyar* folyóirat volt, a kulturális ellenállás egyik góca (nekem legalábbis úgy tűnt), melynek célja az, hogy a magyar irodalom túlélje a megpróbáltatásokat és szabadon vehessen részt a kortárs irodalom fejlődésében, akkor, amikor az országban a kommunista ideológia akarja mutatni az irodalomnak a helyes utat. Tehát - mivel a magyar irodalmiságon kívül estem - csak margóra szorult, rokonszenvező szemtanúja lehettem barátaim önfeláldozó munkájának. Azt próbálták elérni, hogy beilleszkedhessenek a nyomdaiparba, ahol akkor a legkiválóbb munkások dolgoztak, megtanulják (a Faubourg-du-Temple egyik nyomdájában) a tipográfia csínját-bínját, hogy maguk készíthessék folyóiratukat. (Emlékeznek? Ez volt az az idő, amikor Eddy Merckx sorban nyerte azokat a versenyeket, amelyeken elindult.) Hát nem csodálatraméltó? (Válaszoljon:)

Műhelyt emlegettünk. Ez a „műhely”-koncepció, az irodalomra alkalmazva, ha jól tudom, Kassák talál-mánya. Az író: *homo faber*. A nyelv (*language*): nyersanyag, amelyet nemcsak szellemileg, tudásunkra támaszkodva kell feldolgoznunk, hanem két kézzel is: a könyv előállításának minden *eszközét* felhasználva. Az író tehát arra törekszik, hogy a szöveg anyagi struktúrájának létrehozását az irodalmi folyamat részévé tegye. Azok, akik nem értik ennek a folyamatnak a tétjét, valószínűleg nem tekintenek bennünket íróknak, és némi szánakozással „tipográfusok”-nak tartanak.

Számunkra tehát a „műhely” (*atelier*) nem metafora, hanem kézzel fogható valóság: körülbelül harminc kilométerre van Párizstól délre, egy nyomdában, ahová kivisszük szerzőinket, és saját szövegük szedésére, tördelésére invitáljuk őket; kíváncsian: vajon hogyan fogják formába önteni műveiket az olvasó számára, ők, akik elefántcsont-tornyukban kézírathoz és gépirathoz vannak szokva? A „műhely” tehát egy nagy nyomdában található, amelynek román tulajdonosa - barátunk - munkánkért cserébe nemcsak fizetést ad, hanem azt is megengedi, hogy szabadon használjuk az ő hatalmas „műhelyét” (nyomdáját) kiadványaink előállítására. Ez is egyfajta hőstett, amelyet Paul és Tibor véghezvittek, a jó ügy érdekében. Nem nagyon értettem, hogyan sikerült elérniük a mesterségünkben abszolút szokatlan megoldást. Hát nem csodálatos?...

A Magyar Műhely magyar-magyar vállalkozás volt, mintegy a Történelem peremén.

De együtt, Paul, Tibor és én, valamint Gérard de Cortenze, Claude Minière és Bruno Montels egy francia nyelvű folyóiratot is létrehoztunk, a d'atelier-t, amelyben francia szerzőket közöltünk, valamint magyarból fordított műveket (bejegyzett márka), mint például Kassák *A ló meghal a madarak kirepülnek* című műve (amely később a jól ismert avantgárd kiadónál, a Fata Morganánál is megjelent), vagy Szentkuthy Miklós *Prae* című regényének első huszonöt oldala. (Szentkuthyval 1973-ban, Magyarországon volt szerencsém személyesen is találkozni.)

Nagy Pál kérésére átdolgoztam regényének, a *Hampsteadi semmittevőknek* francia fordítását; ez az átdolgozás nem tetszett a Denoël kiadó vezetőjének, Maurice Nadeau-nak, aki - ha jól emlékszem - azt hitte,

hogy a regényt egy „menekült” egyenesen franciául írta, és hogy a szöveg ügyetlen megoldásai emelik a mű irodalmi értékét...

Az 1970-es években kollektívánk közlésekkel és kiadványaival részt vett a francia avantgárd irodalmi életben, amelynek a *Tel Quel* című folyóirat volt saját-maga-kinevezte egyetlen letéteményese.

Végül, nemrégiben Tiborral átültettük franciára verseinek egy csokrát, a már többször említett műhely-módszerrel.

Ha nem is játszottam (nem játszhattam) konkrét szerepet a Magyar Műhelyben, az eszmecserenk hosszú éveken keresztül tartott, identitásunk állandóan nyitott égboltja alatt. Állítom, hogy ez az ozmózis már önmagában is valamiféle beteljesedés volt mindnyájunk munkájában és kultúrájában. Akkor is, ha eredménye nem volt se látványos, se könnyen lemérhető. Mégis: a regény francia vonatkozású játszmája idején nemzetközi műhely-tapasztalatom például fontos mozgató erő lehetett volna a párizsi irodalmi életben.

Az a helyzet ugyanis, hogy bár végleg megutáltam az irodalmat, mégis művelem. A makrancos hölgy nem hagy nyugodni. Ide jutottam: nyakába ugrom az analista-racionalista hajszál-hasogató Regénynek, ennek a házsártos szeretőnek, amelyet oly nehéz kielégíteni. Ebben a kényelmetlen helyzetben hálás vagyok a magyar nyelvnek, amely francia-magyar viszonylatban radikális kontrasztot kínál. Egy ilyen nyelv bármily felszínes ismerete is – hiszen csak működésének néhány alapelvét ismerem – nagyobb szabadságra serkent, mint a francia, a maga szemérmes szókinccsével, szókészletének zsákutcáival. A magyar természeténél fogva költői nyelv, ám némi szabályt-megszegő bátorsággal a francia is feljavítható: például neologizmusok kreálásával (ott, ahol a magyar mindössze alkotóelemeket rak össze). Nemrégiben javasoltam néhány ilyen prózai nyelvújító csűrés-csavarást, mint például az *entrichir* ('egymásgyarapítás'), *entrenchir* helyett, melynek alappéldája az *entretuer* (kb. 'halomra gyilkolják egymást'), vagy a *manuscirire* ('kézirni'), amely hiányzik a *manuscrit* ('kézirat') mellől.

Néhány ehhez hasonló virtuális lehetőséget megvalósítottunk (a már emlegetett adaptációk során), közelebbről *A ló meghal...*-ban. „A ce moment le temps hennissait, c'est-à-dire *perroqu'ouvrait*⁴ ses ailes”; „ő turlisette ő lubli ő boum BOUM”⁵ Végül: „et le soleil nous suivait dans l'espace de ses jambes kilomètre-or”⁶

Hosszú életet a Magyar Műhelynek!

(Nagy Pál fordítása)

4 A kurzív rész magyarul : 'papagáj-nyitotta szárnyait'; Kassák eredeti vessora: *Az idő nyerített akkor azaz papagájosan kinyitotta szárnyait...*

5 Kassák: *ó dzsiramári / Ó lébli / ó Bum Bumm*. A magyar halandzsát franciára cserélve a fordítók hasonló hangzás elérésére törekedtek.

6 Kassáknál: *s a nap jött velünk az űrben arany mérőföldlábakon*.